

ПІЗНЬОТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ ЧЕЧЕЛЬНИК НА ПОБУЖЖІ

Під впливом антропогенного фактору в останній час нищиться цілий ряд пам'яток з стародавньої історії України. В зв'язку з цим особливо актуальним стає дослідження археологічних пам'яток, які зникають першими.

Однією з таких пам'яток є пізньотрипільське поселення Чечельник. Маловивченість пізньотрипільських поселень в даному регіоні Побужжя, останні дослідження велись у 1928 році¹, а також, у зв'язку з тим, що пам'ятка руйнується (цукровим заводом, відгодівельним радгоспом), актуальність вивчення і публікації результатів подвоюється.

Поселення (рис. 1) — розташоване на лівому березі річки Савранки (правої притоки Південного Бугу), на південному схилі пагорба. З його північно-східного боку протікає невеличкий струмок, що впадає в р. Савранку. Із заходу поселення захищене глибоким ярмом, який підходить майже до річки. Лише на невеликій ділянці на північному заході є неширока неукріплена смуга, якою без особливих перешкод можна потрапити на поселення.

Розміри поселення 800 x 900 м, площа понад 72 га. Більша його частина знаходиться під забудовою і практично зруйнована. На незначних ділянках — полі, городах, відстійниках та кагатному полі цукрового заводу візуально виявлено та занесено на план залишки 94 житлових та господарських споруд, кожна з яких, в середньому, мала розміри 7 x 10 м. Площадки розташовані овалами. Попередньо можна припустити існування щонайменше восьми овалів; мінімальна кількість житлових і господарських споруд сягала 400. Товщина культурного шару — 10-20 см.

В 1990 році спільною експедицією Вінницького обласного краєзнавчого музею та Вінницького педінституту досліджено залишки одного житла (рис. 2). Було закладено розкоп 17 x 9 м, загальною площею 142 кв. м. В розкопі виявлено залишки трипільської площадки 16 x 6 м, площею 86 кв. м.

В північно-східній частині розкопу площадка зруйнована оранкою, а через її південну частину пройшла телефонна траншея. Житло згоріло від великої пожежі. Обмазка в деяких місцях сильно перегоріла, поплавилась і навіть потекла. В південно-східній частині площадки простежено залишки верхньої частини стіни (ділянка розміром 1,6 x 1,5 м). Лоза товщиною 1,5-2 см була переплетена на 4-х горизонтальних плахах. Було також зафіксовано верхні кінці лози.

Ця ж обмазка була оштукатурена із зовнішнього боку. Товщина штукатурки 1-7 мм. Колір — світлорожевий.

На деяких шматках обмазки видно сліди багаточисельних ремонтів (штукатурок та підмазок). Частіше всього штукатурка наносилась шаром 4-6 або 1-2 мм, мала світло-жовтий колір. На одному шматку обмазки нараховано 14 шарів підмазки (побілки) жовтувато-коричневих відтінків, а на другому шматку — 11 шарів штукатурки.

Виходячи з досліджуваного матеріалу, можна допустити, що житло було двохкамерним.

В меншій камері було невелике прямокутне підвищення (вимостка), приблизно 90x80 см, товщиною 3-5 см. Краї підвищення заокруглені і на висоті 3 см переходять в оштукатурену частину підлоги. Підвищення виготовлено з добре вимішаної глини з піском. Може бути, що воно було виготовлено і випалено окремо, а потім вмонтовано в підлогу житла. Ця думка підтверджується рівномірним (червоного кольору) його обпалом на всю товщину, глиняна підлога поруч обпалена слабо. Верхня частина світло-рожева, а нижня чорна, тобто обпал нижньої частини обмазки підлоги відбувався без доступу кисню. Такий же обпал підлоги зафіксований на поселенні Черкасів Сад в ж. № 1.²

Частина підлоги в цій камері після вирівнювання змащувалась глиною (товщиною 3-4 см) змішаною з пологою. Поверх наносився тонкий шар глини (до 4 мм), змішаної з піском.

Тут же, поряд з прямокутним підвищенням, знаходилося ще одне невелике підвищення овальної форми висотою 5 см, діаметром не більше 40 см. Від нього збереглась лише частина овального краю підвищення.

Поряд з обома підвищеннями — добре оштукатурене місце, невизначеної форми, на якому знаходились розвали двох кубків та один розтиральник. Біля підвищення розчищено 21 відтяжку від вертикального ткацького верстата. Наявність компактної групи відтяжок зафіксовано в Черкасовому Саду II.³

В одному кутку камери виявлено скупчення кераміки, що виходить за умовні межі житла, а в іншому, на земляній підлозі, стояли: велика конічна миска, амфора, біконічний та грушевидний

горщики. Вони були перекриті обмазкою від стіни житла. В цій же камері мабуть була і піч. Фіксувати її можливо по нагромадженню сильно перепаленої обмазки фіолетового кольору та незначних залишків нижньої частини стінки печі.

В більшій камері зафіксовано підвищення, яке, мабуть, було невисоко підняте над землею. Під ним було кілька розвалів горщиків. Біля підвищення знаходились слідуєчі предмети: кілька кубків, велика зооморфна миска, фрагмент «близнят» та фрагменти біноклевидної посудини. Про наявність вимосток і підвищень на пам'ятках в басейні р. Кодима повідомляє Л. Ю. Поліщук.

В цій же камері добре локалізуються і розвали великих біконічних широкогорлих горщиків-зерновиків. Всі вони знаходились в одному місці.

За межами житла визначено одне «робоче місце». Біля каменя — розвал горщика, а поряд — розбиті на дрібні шматочки кістки тварин. Між ними зустрічаються кремінні відщепи та фрагменти конічних мисок.

В ході дослідження поселення, на протязі 10 років, зібрано 22 тисячі одиниць інвентаря, з них більше 12 тисяч з площадки № 1. Абсолютна більшість знахідок — кераміка. Для коректності дослідження статистичні дані подані по площадці № 1. Керамічний комплекс поділяється на дві групи: столову і кухонну. Столова кераміка складає 99,5%, а кухонна — 0,5%.

Виготовляли кераміку з місцевої глини, попередньо вилучивши з неї механічні домішки, щоб надати кераміці більшій стійкості під час висихання та при обпалі. Для зниження температури обпалу в жирну глину добавляли товчені черепашки та рослинні рештки. Додавання домішок зберігало виробу від розтріскування.

Малі посудини ліпили з одного шматка глини. Великий посуд ліпили з двох частин. Окремо ліпили дно. До нього стрічковим способом наліплювали нижню частину посудини. Верхню частину ліпили окремо, а потім з'єднували з нижньою половиною. Вінчик виготовлявся також окремо. Підправляли посудини з середини. На всіх посудинах збереглися сліди правки. Зовнішня поверхня посуду загладжувалась і покривалась ангобом. Інколи ангобом покривалася верхня частина посудини, на яку наносився розпис. Обпалена кераміка якісно. Колір черепка червоний.

Більшість столового посуду покрита монохромним розписом, виконаним чорною або темно-коричневою фарбою. Кілька фрагментів кераміки з розписом чорною та червоною фарбою і на окремих фрагментах — розпис чорною фарбою у поєднанні з заглибленим орнаментом (біноклеподібна посудина, три грушевидних та три зооморфні миски).

Форми посуду різноманітні: біконічні, широкогорлі посудини («зерновики») (рис. 3.1-5, рис. 6.9) з 1-2 наліпами у верхньому медальоні, з хвилястою схемою розпису. Вінця бувають без розпису або з розписом подвійними хвилястими лініями.

Амфори біконічної форми (рис. 3.6,8,9; 6.5,6) з вузькою горловиною, відігнутих назовні вінчиком, з ручками (у малих — під вінчиком, у великих — трохи вище найбільшого розширення тулуба). Схеми розпису: тангентна, метопно-тангентна з фестонами у верхній частині розпису.

Посудини біконічної форми (рис. 3.12) з наліпами в медальоні під вінцем та «лицьовою» орнаментальною схемою.

Біконічний посуд (рис. 3.7,10) з яскраво виділеною середньою частиною тулуба. Розпис розміщувався у два яруси. Схема розпису: «tangentialkreisband». У найбільших за розмірами посудинах цього типу у верхньому ярусі, в овалах-медальонах зооморфні зображення (рис. 6.3,4).

Кратери (рис. 3.11) — біконічний посуд з розписними вінцями (подвійна, хвиляста лінія). Вінця виходять за межі найбільшого розширення тулуба. Схема розпису S-видна петля, заповнена подвійними косими лініями.

Грушевидні посудини (рис. 4.1-3,6) з округлими плічками, з ручками-вушками у верхній частині. Орнаментальні схеми: тангентна, «tangentialkreisband», S-видна петля. На горщику (рис. 4.6) та фрагментах (рис. 6.8,10) розпис чорною фарбою поєднується з заглибленим орнаментом.

Кубки (рис. 4.4,5,7-12,14) біконічної форми з непрофільованим вінчиком (інколи він злегка відігнутий назовні). Горловина циліндрична, слабо ввігнута. Основна схема розпису — метопна. Рідко зустрічаються кубки з ручкою з м'яким S-видним профілем (рис. 4.16).

Горщики (рис. 4.13,15) з прямими вінцями та овальними плічками. Орнамент тангентний з використанням фестонів.

Миски (рис. 5.1-6,9-11) зрізано-конічної форми з різними профілями вінчика — загостреним, овальним, скошеним зовні або всередину та з потовщеннями. Розміри мисок різноманітні. Розписана внутрішня частина мисок. Розпис у вигляді ліній, які дугоподібно опускаються до центру миски, де заходять одна за другу.

Доповнюють основну орнаментальну схему S-видні дуги, крапки, рисочки. Зустрічаються розписи у вигляді хрестів. Окремими фрагментами (рис. 5.10) представлено орнаментальну схему з

двома овалами, замкнутими «вісілкою». Така схема притаманна лише великим мискам.

Сфероконічні миски (рис. 5.7,8,12) зустрічаються рідше. Рідкісною є знахідка фрагмента друшляка (рис. 7.12).

Покришки (рис. 6.12) високі, шоломовидної форми, з ручками для грушевидного посуду. Основний розпис у вигляді «вісімок».

Кухонний посуд (рис. 6.11,12) з широкою горловиною, з прямими, чи ледь відігнутими на зовні, вінцями. Вінця прикрашені розчосами, заглибленнями та зооморфними наліпами, тулуб прикрашений різьбленими фестонами.

Окрему групу складають культові вироби: горщик (рис. 7.1) із зооморфним наліпом у верхній частині тулуба і трикутниками по вінцю; напівсферична мисочка (рис. 7.2) на 4-х ніжках з вписаними один в одного трикутниками; зрізано-конічна миска (рис. 7.3) на 4-х ніжках з подвійним зооморфним зображенням на вінці та залишками розпису внутрішньої поверхні; зооморфна миска (рис. 7.5) з перегородкою по середині, що ділить миску на дві половини.

Біноклеподібні посудини (рис. 7.6,4) — спарені посудини, в яких верхні чаші більші за нижні. Верхні чаші «біноклів» розписані подвійними дугами що заходять одна за одну. Напротиагу сусіднім поселенням (Білий Камінь, Черкасів Сад II), на яких знайдено по одній біноклеподібній посудині, а в Кирилівці вони відсутні, то в Чечельникові їх є 27 (3 з житла № 1) і для більшості можлива їх реконструкція. Наявність великої кількості «біноклів» на поселенні Чечельник — одна з його особливостей, що вирізняє його серед аналогічних пам'яток.

Антропоморфна пластика (рис. 7.7-9) не чисельна і зустрічається лише у фрагментах. Статуетки жінок стоячі в натуралістично-схематичному стилі. Голова плоска з виступаючим носом, на місці очей проколи. Руки передані конічними виступами з наскрізними проколами. Такі ж проколи є і у виступах на бедрах. Ніжка циліндричної форми, розширена донизу.

До ритуальної пластики відносяться і зооморфні статуетки (рис. 7.10,13,14). Належність до якогось виду тварин визначити неможливо.

Рідкісною є знахідка кістяної підвіски (рис. 7.11).

Колекція знарядь праці з поселення невелика і представлена виробами з кременю (ножевидні пластинки, скребки) (рис. 8.1-4), кістки (проколка) (рис. 8.5), мергелю (рис. 8.6), глини (відтяжки) (рис. 8.7,8) та прясло (рис. 8.9).

Поряд з гончарством мешканці поселення займалися ткацтвом. На поселенні та під час розкопок пл. № 1 було знайдено відбитки тканини на кераміці, прясло та 21 відтяжку від вертикального ткацького верстату.

Про господарське заняття жителів поселення свідчать знахідки згорілих зерен злаків та їх відбитки в кераміці та обмазці, а також знахідки кісток тварин.

В місці (рис. 5.8) була знайдена суміш аморфної чорної маси та обвуглених зернівок. Аналіз палеоботанічних знахідок проводився в лабораторії палеоетноботаніки ІА АН України доктором біологічних наук Г. О. Пашкевич.

Склад зернівок слідує: пшениця однозернянка (29 зернівок), пшениця двозернянка (506 зернівок), ячмінь голозерний (4 зернівки), ячмінь плівчастий (3 зернівки), пшениця м'яка (2 зернівки).

Звертає на себе увагу погана збереженість обвуглених зернівок. В переважній більшості вони подрібнені. Така збереженість зерна пов'язана мабуть з тим, що в горщику знаходилось зерно, приготовлене для варіння або частково вже зварене (аморфна чорна маса). Відомо, що плівчасті пшениці вживались, в основному, для приготування каші: зерно перед варінням подрібнювалось в спеціальних ступках, можливо дерев'яних. Про це свідчить повна відсутність серед зернівок яких-небудь рослинних домішок (лусочок, колосків, соломин, бур'янів) тобто зерно було старанно підготовлено до вживання.

На невеличкому біконічному широкогорлому горщику (рис. 3.5) зафіксовано значну кількість відбитків зернівок і сім'я. Вони належали слідуєчим видам рослин: пшениця двозернянка (5 відбитків зернівок), пшениця двозернянка (відбиток колоска, в якому добре розрізняються дві зернівки), пшениця м'яка (1 відбиток зернівки), ячмінь плівчастий голозерний (2 відбитки зернівок), просо (2 відбитки), віка ервілія (?) (1 сім'я). Бур'яни: просо куряче (1 зернівка, відбиток), в'юнок польовий (1 сім'я, відбиток).

На фрагментах кераміки фіксуються відбитки рослин слідуєчого складу: пшениця м'яка (1 зернівка) та горох посівний (2 сім'я).

В результаті співставлення основних форм посуду та орнаментальних схем пам'ятки з іншими поселеннями басейну річки Савранки і Кодими, а також з пам'ятками сусідніх територій встановлено як загальні закономірності, так і загальні особливості, які дозволяють вже на даному етапі

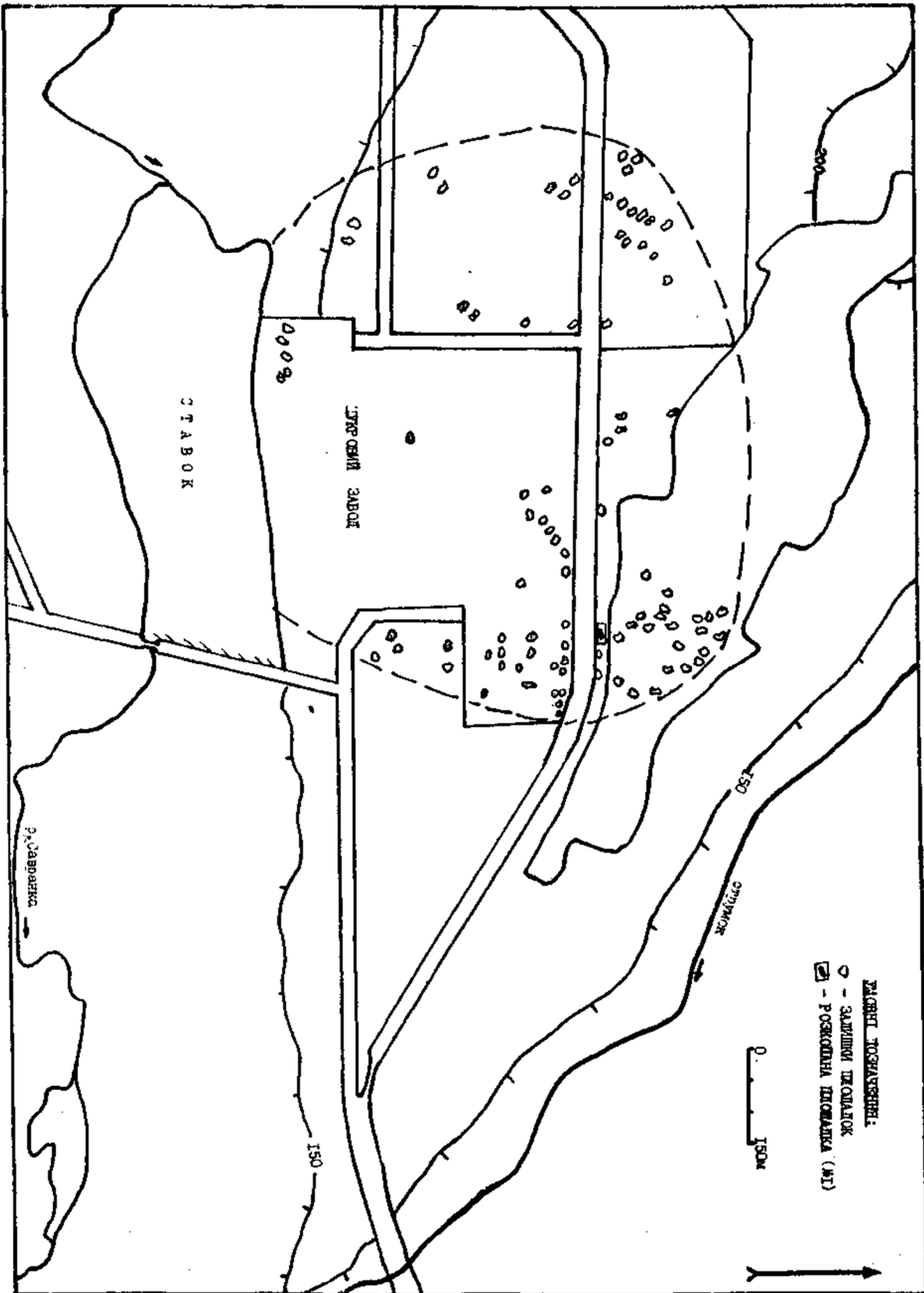
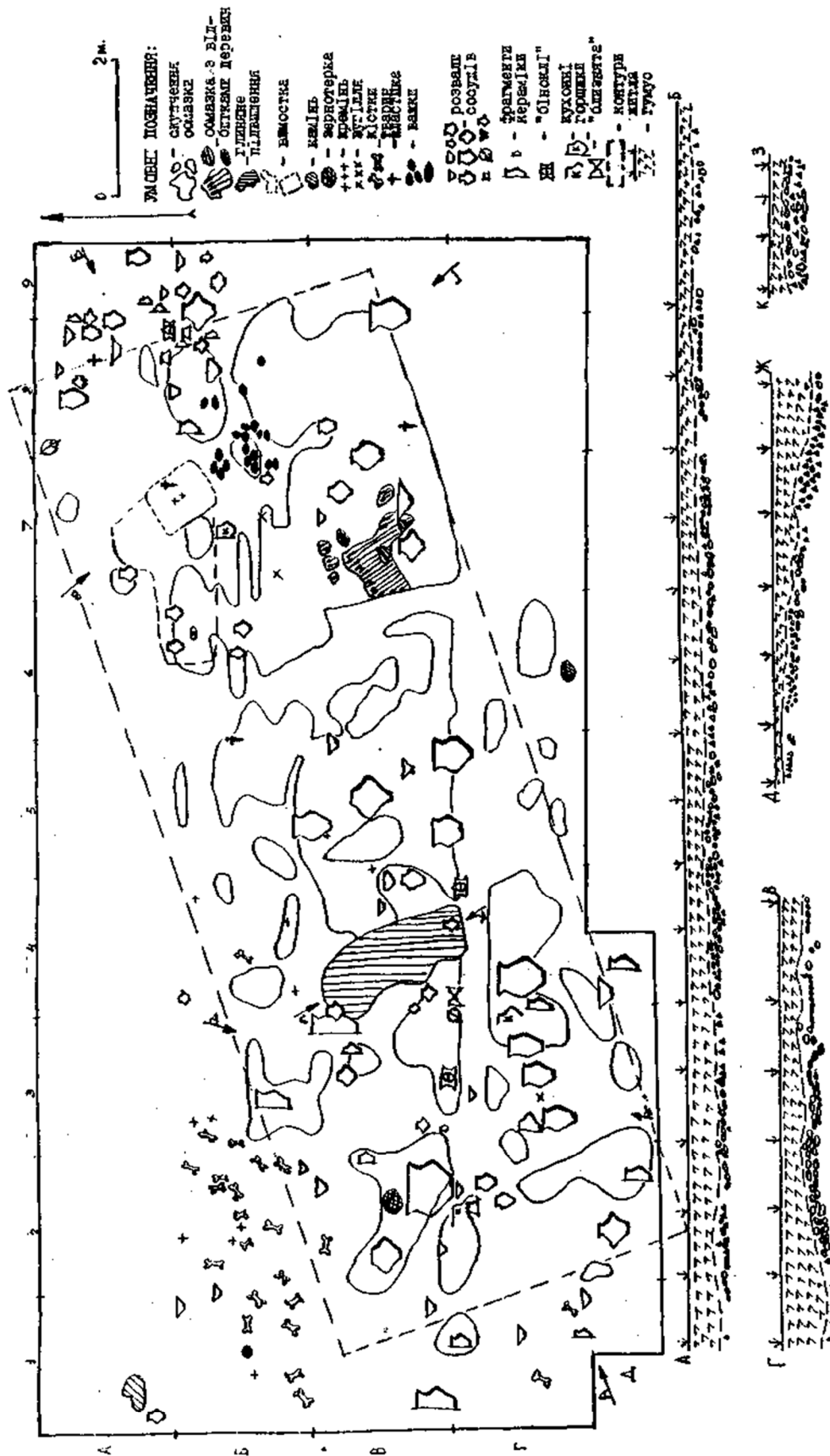

Рис. 1. План поселення Чечельник (за візуальними спостереженнями).

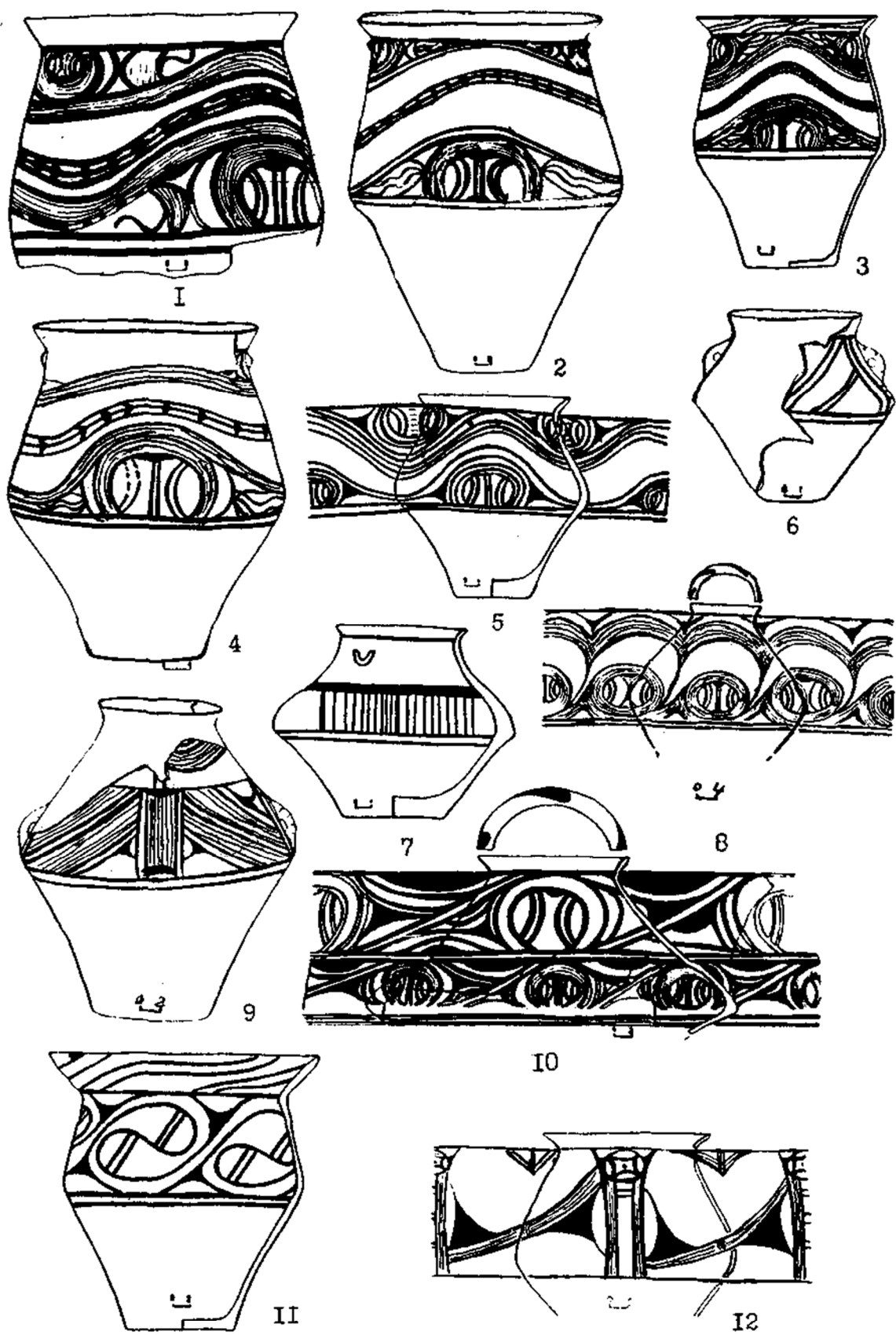

Рис. 3. Столова кераміка поселення Чечельник.

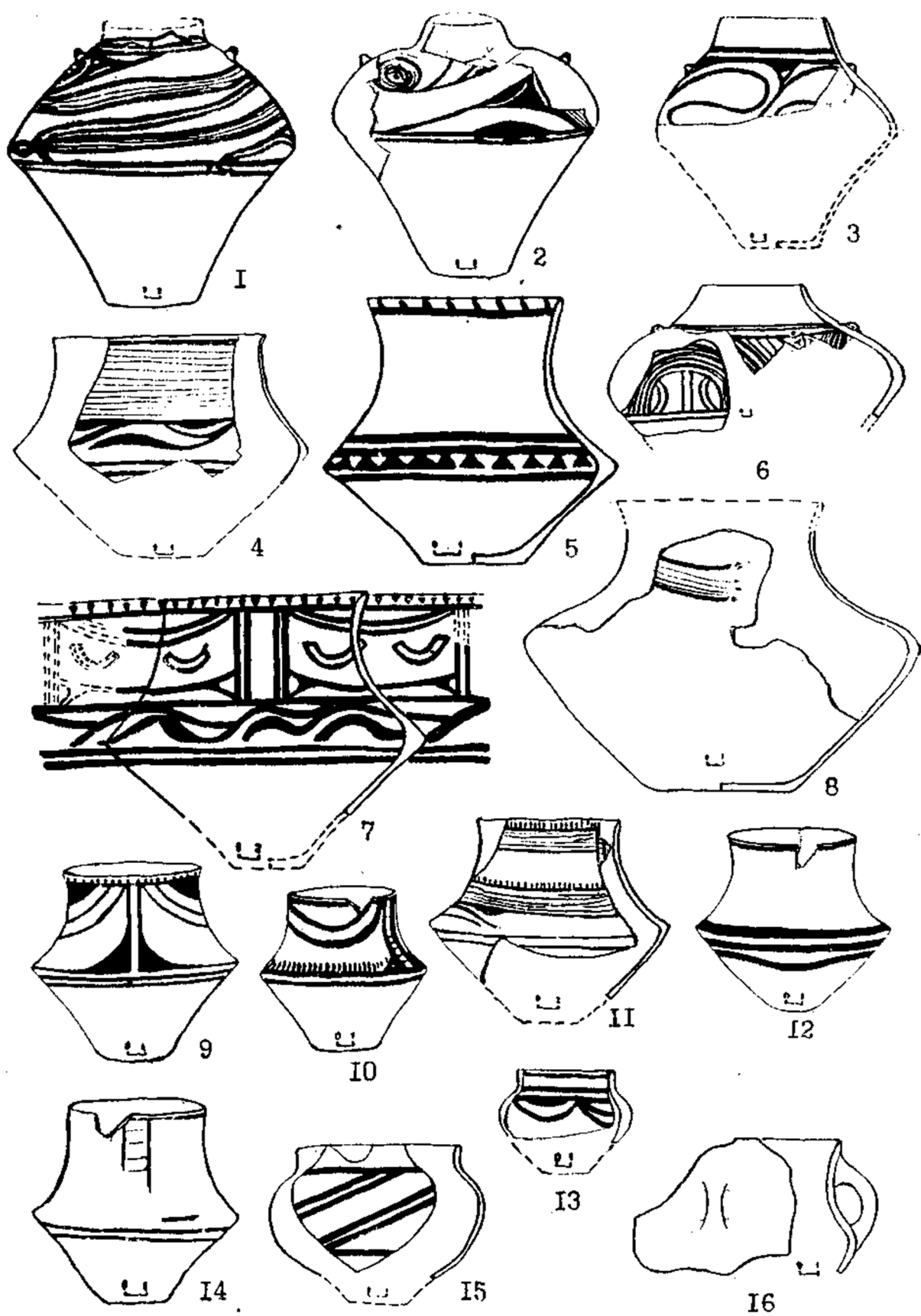

Рис. 4. Столова кераміка поселення Чечельник.

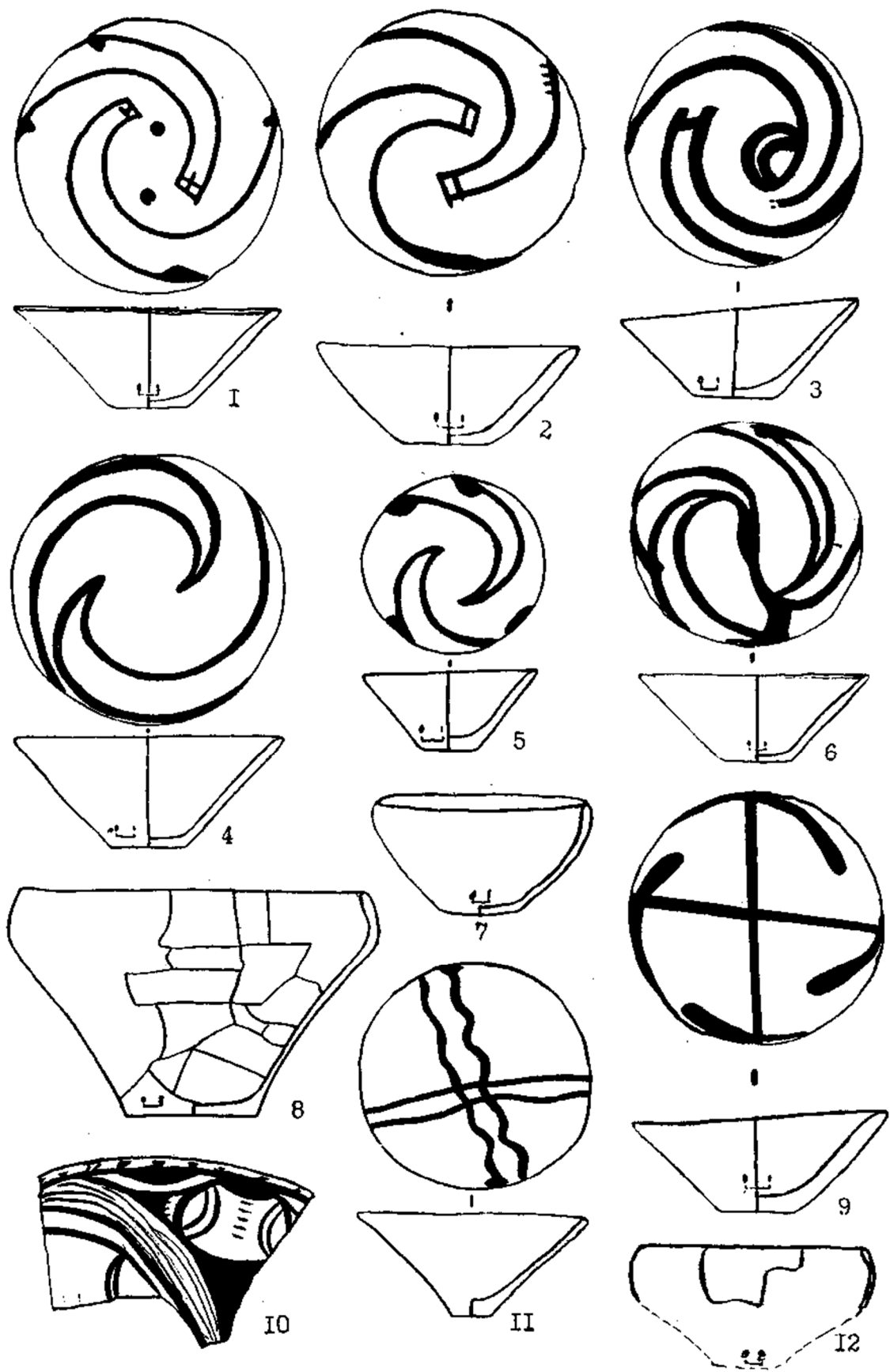

Рис. 5. Миски поселения Чечельник.

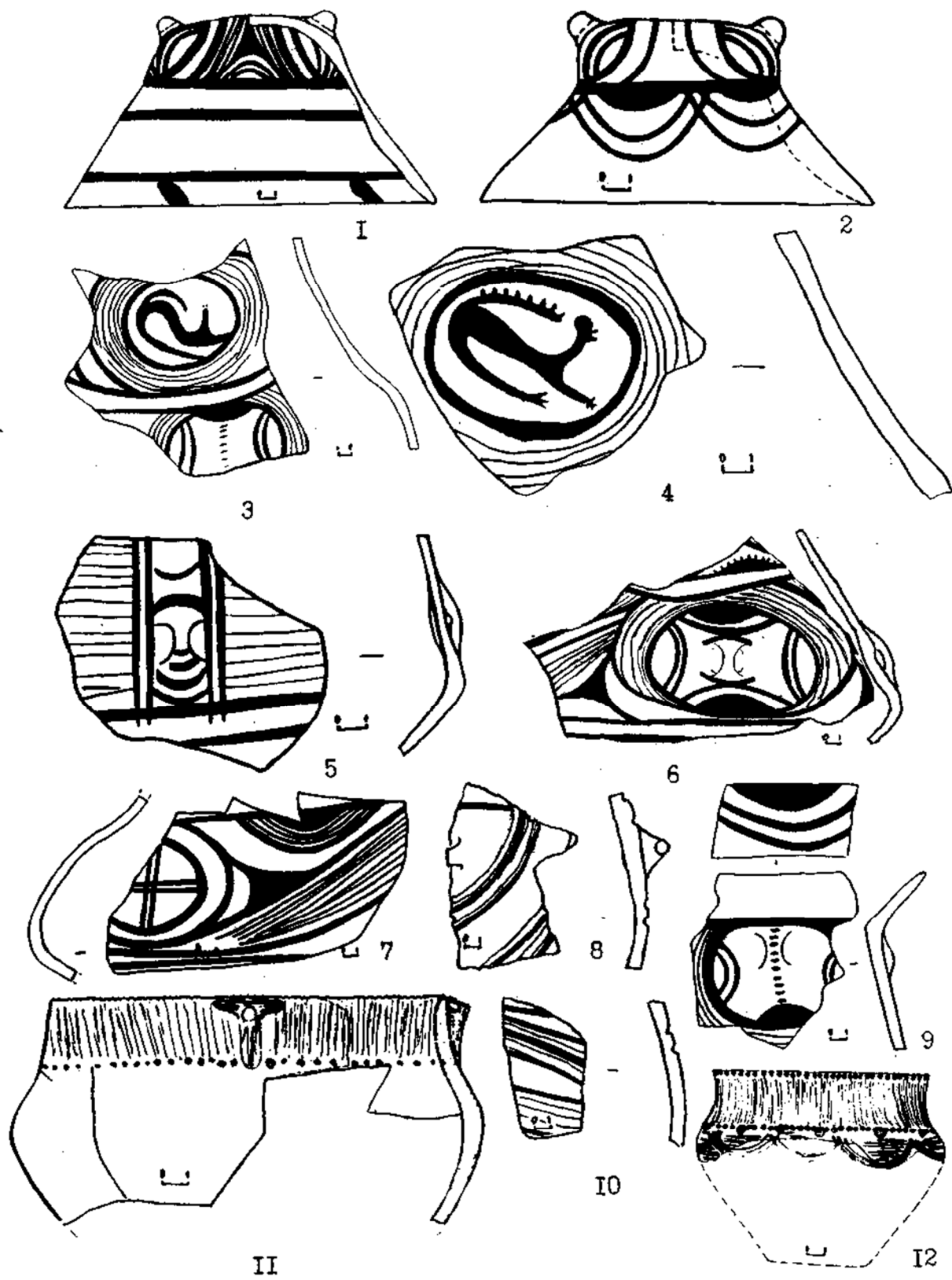

Рис. 6. Покришки (1-2), фрагменти кераміки (3-10), кухонні горщики (11-12) поселення Чечельник.

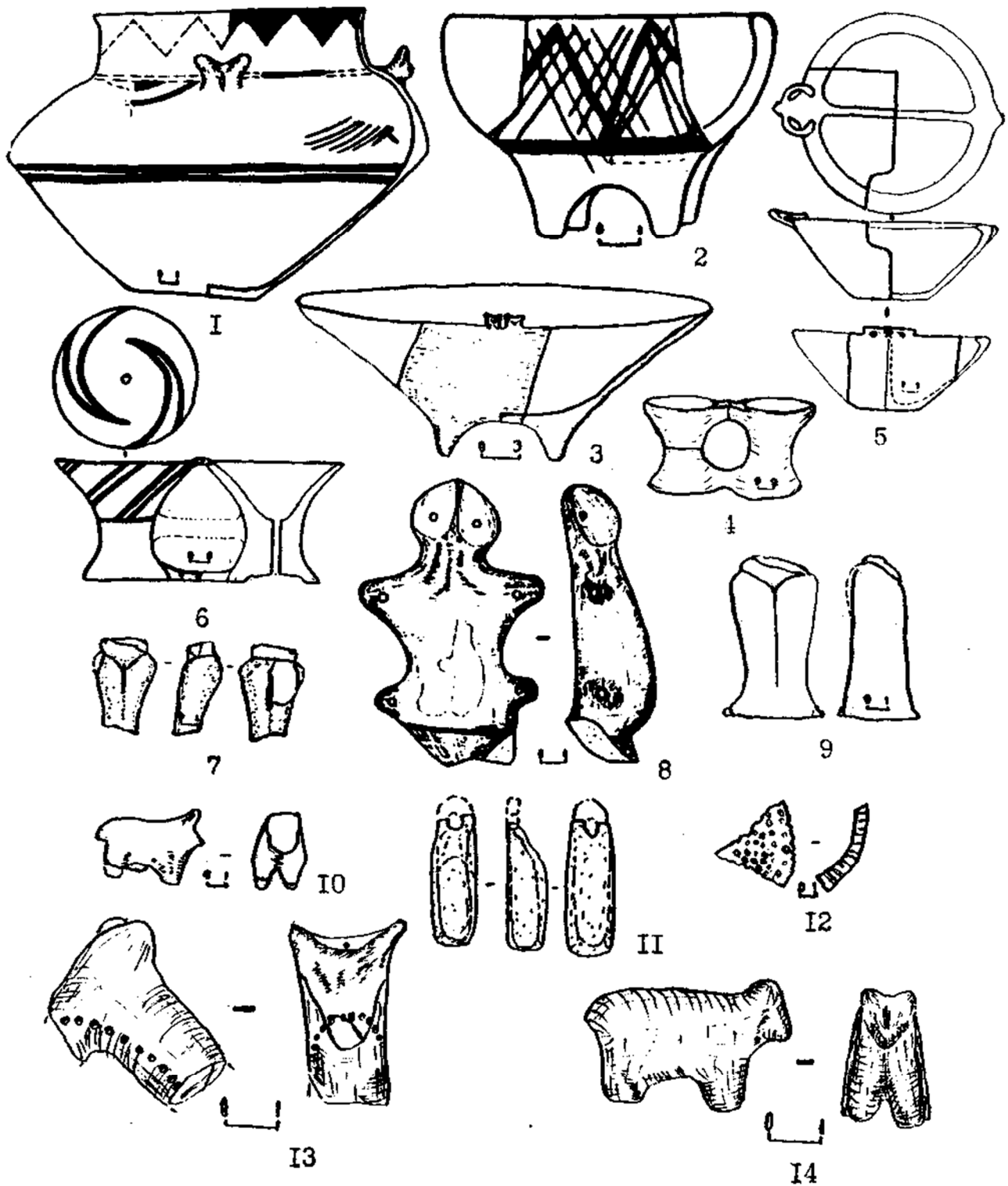

Рис. 7. Культові вироби трипільського поселення Чечельник.
Глина (1-10, 12-14), кістка (11).

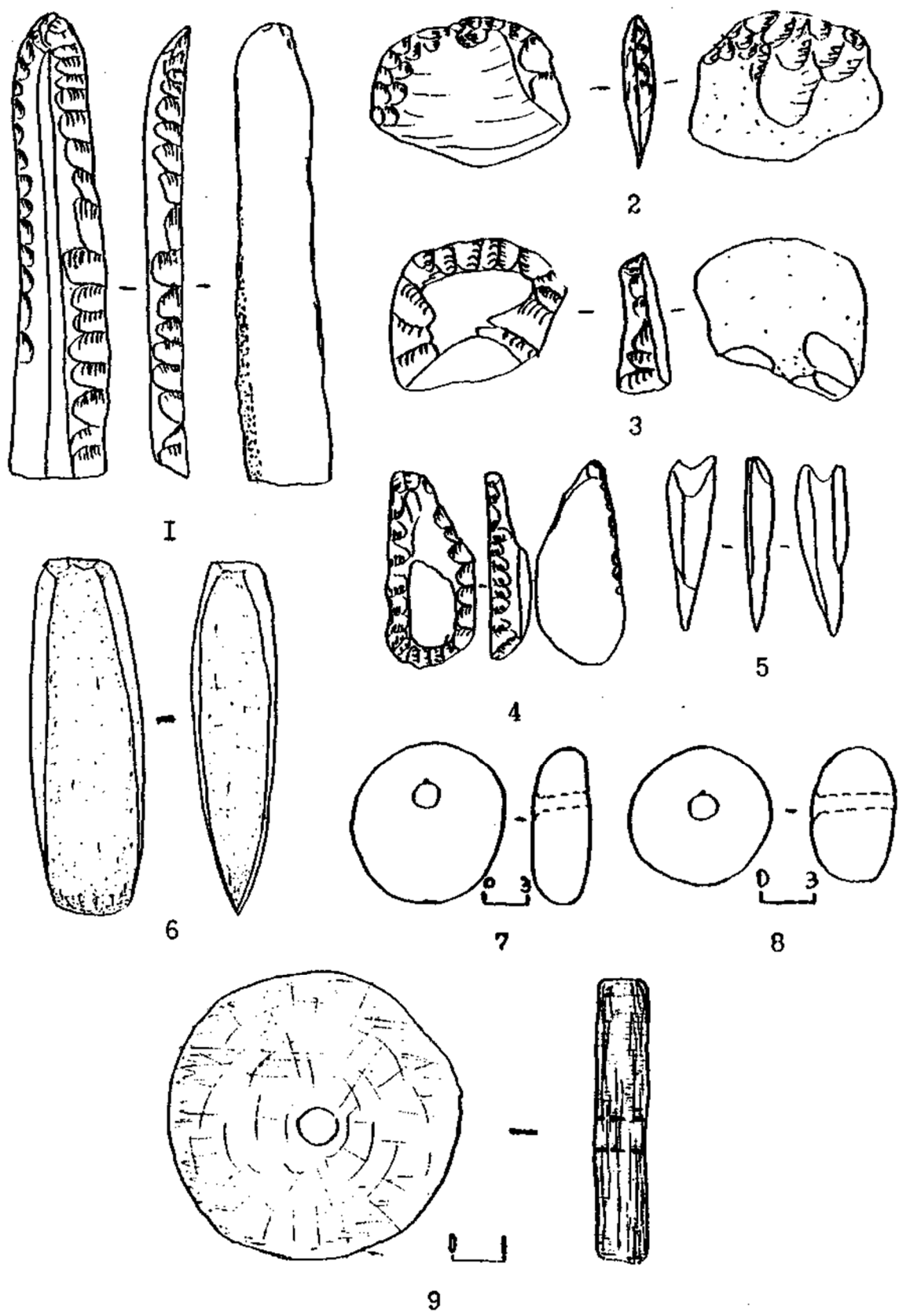

Рис. 8. Знрядя праці поселення Чечельник.
Кремiнь (1-4), кiстка (5), мергель (6), глина (7-9).

дослідження визначити місце поселення в територіально-хронологічній системі Трипілья.

Біконічні широкогорлі посудини-«зерновики», миски, кубки, амфори, кратери, біконічні посудини з яскраво вираженою середньою частиною тулуба, грушевидні посудини та покришки мають відповідні аналогії на поселеннях Білий Камінь, урочище Вишенька (біля хутора Анютіно) в басейні р. Савранки та Кирилівка і Черкасів Сад II в межиріччі Південного Бугу і Дністра, неподалік від р. Кодима.

Керамічні матеріали типу Чечельника знаходяться в матеріалах пам'яток другої фази розвитку томашівсько-сушківської групи в межиріччі Південного Бугу та Дніпра (Доброводи) — амфора. В західному регіоні йому відповідають в часі поселення типу Варварівки VIII.

Практично ідентичні Чечельникові поселення басейну р. Савранки (Білий Камінь) урочище Вишенька (поблизу хутора Анютіно) та пам'ятки басейну р. Кодими і міжріччя Південного Бугу і Дністра (Кирилівка, Черкасів Сад II).

Спільність рис матеріальної культури цих поселень проявляється в їх часовій та територіальній близькості, а найбільше в — кераміці (морфологія посудів, схожість ряду орнаментальних схем та сюжетів і ін. аналогії), дозволяють об'єднати їх (Чечельник, Білий Камінь, урочище Вишенька, Кирилівка, Черкасів Сад II) в окрему локальну групу, названу Чечельницькою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Макаревич М. Л.* Археологічні дослідження в с. Білий Камінь // Трипільська культура — К., 1940. — Т. 1. — С. 453-478.
2. *Полищук Л. Ю.* Памятники развитого Триполья // Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье — К., 1989. — С. 36.
3. *Там же.* — С. 37.
4. *Там же.* — С. 39.
5. *Паишевич Г. А.* Палеоэтноботанические находки на территории Украины (неолит — бронза). Каталог. — К., 1991. — С. 12.
6. *Макаревич М. Л.* Археологічні дослідження... — С. 456, 473, 474; *Полищук Л. Ю.* Памятники развитого Триполья... — С. 42: Рис. 13; С. 43: Рис. 14; *Одесский археологический музей АН УССР* — К., 1983. — С. 18: Рис. 15, 16; С. 19: Рис. 19, 20.
7. *Круц В. О., Рижов С. М.* Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи // Археологія. — 1985. — №51. — С. 48-50: Рис. 2 в, д. 8. *Маркевич В. И.* Позднетрипольские племена Северной Молдавии. — Кишинев 1981. — С. 25: Рис. 23, 24; С. 26: Рис. 25.

*ЗАГОРУЙКО В. Т., ЛОТОЦЬКА Т. В.,
ПОТУПЧИК М. В., ПОТУПЧИК М. Є.*
м. Вінниця

ПОХОВАННЯ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ БІЛЯ с. ПИСАРІВКА

У 1991 р. археологічна експедиція Вінницької обласної державної археологічної інспекції проводила охоронні розкопки курганного могильника в зоні будівництва Писарівської зрошувальної системи Ямпільського району Вінницької області.

Могильник розташований на високому плато правого берега р. Русава, в 2 км на захід від с. Писарівка. Складається з 15 курганів, розтошованих групами по лінії південь-північ. Всі насипи розорювались, два із них — частково.

Було досліджено 6 курганів. В кожному знаходилось основне поховання, над яким споруджувався первинний насип (рис. 1-7).

Конструктивні особливості насипів зафіксовані у курганах 1 та 6.

У кургані 1 досліджена спеціально підготовлена площадка діаметром 12 м, заглиблена на 0,5 м з давньої поверхні. Вона засипана до попереднього рівня. Засипка насичена мілкими фрагментами обмазки та фрагментами трипільської кераміки. Наявний матеріал дає лише дві форми — кубок і покришка, які датуються середнім періодом трипільської культури. В центрі площадки споруджена поховальна камера основного поховання (п. 2), яку оточував викид жовтої глини (рис. 1, 10).

У кургані 6 первинний насип складається з дерну, що викладений безпосередньо над похованням у вигляді голови овна і перекритий шаром сірозему (рис. 2; 3).

Насипи курганів 2, 4, 5 склалися з суцільного сірозему (рис. 4; 5).

У досліджених курганах виявлено 18 поховань, 6 із них — основні.

Всі поховання здійснені в ямах підпрямокутної форми з заокругленими кутами (рис. 8.1, 5; 9.1:11).